

בית המדרש הווירטואלי (V.B.M) ע"ש ישראל קושיצקי שלידי ישיבת הר עציון
שיעורים בדרכיה: אישה והלכה
צוות דרכיה, לורי נוביק

- [לחצו כאן](#) כדי לראות גרסה מעודכנת של השיעור עם כלי למידה נוספים באתר דרכיה.
- [הרשמו כאן](#) לניוזלטר כדי לקבל עוד עדכונים ותכנים ממיזם דרכיה.
- נשמח לקבל הערות והארות [כאן](#).

ברכה על קיום מצווה מרצון

האם לאישה מותר לברך על מצווה שהיא מקיימת מרצונה, ללא חיוב?

מאת לורי נוביק | עריכה: הרב עזרא ביק, אילנה אלצפן, ושיינע גולדברג

תרגום בעברית: רחל וינשטיין | עריכה בעברית: חניטל אופן ועדיה בלנק

חשיבות הברכות

סדר היום של אדם מאמין כולל אמירה של ברכות רבות. חז"ל תיקנו מערך של ברכות מסוגים שונים.¹ ישנן ברכות הנהנין, אשר יש בהן הודאה ושבח לבורא על הנאות חושיות, וישנה קבוצה גדולה של ברכות שהן ברכות המצוות – ברכות הנאמרות טרם עשיית מצווה, על מנת להודות לה' על התורה והמצוות שנתן לנו ועל האפשרות להתקדש באמצעותן.

הברכה על המצווה מגדירה ומעצימה את קיום המצווה. אנו משבחים את ה' על כך ש" קידשנו במצוותיו וציוונו...", ובהמשך הברכה מתוארת המצווה שאותה אנו עומדים לקיים.

מעבר לשבח, ייתכן שברכה היא גם דרך לבקש רשות מה' לפני שמקיימים מצווה אלוקית, כשם שאין ליהנות מהעולם הזה ללא נטילת 'רשות מגבוה', רשות שאותה מבקשים באמצעות הברכה. וכך כותב הרמב"ם:

משנה תורה הלכות תלמוד תורה פרק א, הלכות ב-ג

ומדברי סופרים לברך על כל מאכל תחלה ואח"כ יהנה ממנו... וכל הנהנה בלא ברכה מעל... וכשם שמברכין על ההנייה כך מברכין על כל מצוה ומצוה ואח"כ יעשה אותה.

בנוסף לכך, ייתכן והברכה מהווה דרך לגשת אל המצווה בכוונה הולמת, כפי שכותב הריטב"א:

חידושי הריטב"א פסחים ז:

וטעם זה שאמרו חז"ל לברך על המצוה עובר לעשייתה - כדי שיתקדש תחלה בברכה ויגלה ויודיע שהוא עושה אותה מפני מצות ה' יתברך, ועוד כי הברכות מעבודת הנפש וראוי להקדים עבודת הנפש למעשה שהיא עבודת הגוף.

על ידי ברכה אנחנו מקדימים עבודה רוחנית לפעולת המצווה.

¹ מלבד אולי ברכות התורה, אשר נחשבות לכמה דעות כמצווה מדאורייתא, ברכות המצוות בדרך כלל נחשבות מצוות מדרבנן שנתקנו על ידי אנשי כנסת הגדולה.

השאלה

אף שנשים פטורות ממצוות מסוימות, מותר לנשים לקיים אותן מרצון. לרוב קיום מרצון נחשב כ'קיום מצווה', בעלת משמעות וראויה לשבח. אך דבר זה מותיר אותנו עם שאלה: האם אישה יכולה לברך על קיום מצווה שממנה היא פטורה?

מצד אחד, הסיבות לברך את הברכה – שבח לקב"ה, התכוונות לקיום המצווה והכנה נפשית – שייכות גם אם המצווה נעשית מרצון. מצד שני, אנו מזכירים את שם ה' בברכה. הזכרת שם ה' היא עניין בעל משמעות הלכתית, ולא ניתן לברך ברכה בכל עת שנרצה.

הריב"א, תלמידו של רש"י, בדיונו על נשים ומצוות שופר, מחבר שאלה זו לאופן שבו אנו מבינים קיום מצוות מרצון: כמעשה ניטרלי או כקיום מצווה.

נתחיל בדברי רקע: חז"ל אסרו נגינה בכלי בשבת וביו"ט מחשש לתיקון כלי. כחלק מאיסור זה אסור לתקוע בשופר בשבת וביו"ט, חוץ מתקיעות מצווה בראש השנה או תקיעות-הכנה להן שמטרתן להתלמד. אולם נפסק שגם לגבר שכבר קיים מצוות תקיעת שופר מותר לתקוע שוב עבור אחרים, והפסיקה המקובלת היא כשיטת רבי יוסי ורבי שמעון להתיר לנשים לתקוע בראש השנה גם כן.

ספר אור זרוע חלק ב – הלכות ראש השנה סימן רסו

מספקא ליה לרבי יצחק בר אשר זצ"ל [=הריב"א] אליבא דר' יוסי ורבי שמעון אם יכולות לברך על שופר או על שאר מצוות שאינן מחויבות – אי חשיב ברכה אי לאו הואיל דשרינן להו לתקוע אף על גב דשבות הוא משמע דבטוב הם עושות ומקבלות שכר להכי נמי מברכות דלגמרי רשות הוא להן לקיים כמו לאנשים, או דילמא האי דשרינן להו היינו משום שבות ותקיעה בראש השנה כיון שהותרה לאנשים דהא אפילו רצה לתקוע כל היום הרשות בידו ואף על פי שיצא כבר להכי נמי בנשים אינה שבות אבל איך תברך אשר קדשנו וצונו והיא לא נצטוית.

תרגום: היה ספק לריב"א לפי דעת ר' יוסי ורבי שמעון אם יכולות [נשים] לברך על שופר או על שאר מצוות שאינן מחויבות – אם נחשב ברכה או לא. הואיל שמתירים להן [לנשים] לתקוע אף על גב ששבות [שאיסור דרבנן] הוא, משמע שבטוב הן עושות ומקבלות שכר. לכך גם מברכות, שלגמרי רשות הוא להן לקיים כמו לאנשים. או שמא זה שמתירים להן הוא משום שבות ותקיעה בראש השנה, כיון שהותרה לאנשים. שהרי אפילו רצה לתקוע כל היום הרשות בידו ואף על פי שיצא כבר. לכך גם בנשים אינה שבות. אבל איך תברך אשר קדשנו וצונו והיא לא נצטוית?

הריב"א מציע כאן שתי דרכים אפשריות להבנת ההיתר לנשים לתקוע בשופר והשלכותיו על שאלת אמירת ברכה על תקיעת שופר או על מצוות אחרות שמהן נשים פטורות:

א. קיום מצווה. לדעתו "טוב הן עושות", ואף "מקבלות שכר". אף שאינן מחויבות, נשים בהחלט מקיימות מצווה בעשיית מצווה מרצון. ומכיוון שזהו 'מעשה מצווה', ממילא ראוי לברך עליו.

ב. מעשה ניטרלי. מבחינה הלכתית אין בתקיעת נשים בשופר דבר איסור, אך גם אינו מצווה. הדבר דומה לגבר התוקע בשופר בראש השנה בשנית אחרי שכבר קיים את המצווה. מאחר שבפועל הוא לא מצווה על תקיעות אלו, לא שייך לברך עליהן ברכה המדברת על ציווי. אולי הוא הדין לאישה: מכיוון שאינה מצווה בדבר לא תוכל לברך מדעתה, מכיוון שנוסח הברכה "וציונו" מוכיח שאין לאומרה אלא במקום שיש חיוב.

הריב"א ממשיך ומסכם דעות שונות ביחס לשאלות האלו. כך נעשה גם אנחנו, ונתמקד בדעותיהם של הרמב"ם, רבותיו של רש"י, רש"י עצמו ורבנו תם.

מחלוקת ראשונים

פסיקת הרמב"ם

הרמב"ם מתיר לאישה לקיים מצווה שהיא פטורה ממנה, אך אוסר עליה לברך על כך את ברכת המצווה.

משנה תורה לרמב"ם, הלכות ציצית פרק ג הלכה ט

... מצות עשה שהנשים פטורות מהן אם רצו לעשות אותן בלא ברכה אין ממחין בידן.

מדוע הרמב"ם אינו מתיר לנשים לברך על מצוות שהן מקיימות מרצון? הוא אינו מסביר כאן.

ראינו שהריב"א סובר כי שאלה זו תלויה באופן שבו אנו מבינים את הקיום מרצון, אך עמדתו של הרמב"ם לגבי קיום מצוות מרצון אינה ברורה. במקום אחר פוסק הרמב"ם שאישה מקבלת שכר הלכתי על לימוד תורה, אף שאינה מצווה בכך.² דבר זה מרמז שיש במעשה פן מסוים של קיום מצווה. עם זאת, הרמב"ם אינו מזכיר שכר דומה בדיונו כאן על נשים המקיימות מצוות מרצון, ואופן ההתנסחות של "אין ממחין בידן" איננו מעיד על עידוד מיוחד.

איך אפשר להסביר את פסיקתו של הרמב"ם? ניתן לייחס לגישת הרמב"ם שני חששות:

א. ברכה שאינה צריכה. לשיטת הרמב"ם, אמירת ברכה שאינה צריכה אסורה מדאורייתא.

משנה תורה הלכות ברכות פרק א הלכה טו

כל המברך ברכה שאינה צריכה הרי זה נושא שם שמים לשוא והרי הוא כנשבע לשוא

בשל כך עלינו להיזהר מאוד ביחסנו לברכות בכלל. מסיבה זו הרמב"ם אינו מתיר אמירת ברכות על עשיית מנהגים, אפילו על מנהגים שהתקבלו בכל העדות, דוגמת אמירת הלל בראש חודש.

משנה תורה לרמב"ם, הלכות ברכות פרק יא הלכה טז

כל דבר שהוא מנהג... כגון קריאת הלל בראשי חדשים ובחולו של מועד של פסח אין מברכין עליו, וכן כל דבר שישתפק לך אם טעון ברכה אם לאו עושין אותו בלא ברכה, ולעולם יזהר אדם בברכה שאינה צריכה.

אם עשיית מנהג מחייב איננה מאפשרת לנו להתגבר על חשש לברכה שאינה צריכה, איך אפשר יהיה להתיר לנשים לברך על עשיית מצווה מרצון? יכול להיות שהרמב"ם מתיר את אמירת ברכת המצווה אך ורק כשיש חיוב, כך שהערך ההלכתי של קיום מצווה מרצון אינו מספיק להצדיק אמירת ברכה.

ב. "וציוונו"? לחילופין ייתכן כי שאלה אחרת, המובאת כאן על ידי הגהות מיימוניות (הרב מאיר הכהן, המאה ה-13, אשכנז), היא הסיבה לשיטת הרמב"ם:

הגהות מיימוניות הלכות ציצית פרק ג הלכה מ

ותימה גדול הוא דהיאך תאמר אקב"ו [אשר קידשנו במצוותיו וציוונו] בדבר שאין חייבות מדאורייתא ולא מדרבנן ... היאך יכולות לומר "וצונו".

כיצד נשים, המקיימות מצוות מרצון, יכולות להגיד "וציוונו" כחלק מהברכה? ייתכן שהאמירה של "וציוונו" אף מעידה על טשטוש הגבול בין ציווי לקיום מרצון.³

² משנה תורה הלכות תלמוד תורה פרק א', יג

אשה שלמדה תורה יש לה שכר אבל אינו כשכר האיש, מפני שלא נצטוית, וכל העושה דבר שאינו מצווה עליו לעשותו אין שכרו כשכר המצווה שעשה אלא פחות ממנו.

³ הרב ישעיה דטראני מציע שבקיום מצווה מרצון המלווה בברכה עוברים על איסור בל תוסיף.

ספר המכריע סימן עח

אלא שאם יברכו עליו הויה לה ברכה לבטלה וקא עברי בבל תוסיף כיון שהן מברכות עליו אקב"ו דעד כאן לא שריא רבי יוסי אלא משום רשות ולא משום חובה.

וכן מובא בשמו בספר שבולי הלקט:

ספר שבולי הלקט סדר ראש השנה סימן רצה

על פי היגיון זה, אין התנגדות עקרונית שאישה תברך על מצווה שהיא מקיימת מרצון, אלא שנוסח הברכה הוא זה שלא מאפשר זאת. במקרה של ברכה על קיום מצווה מרצון אשר אינה כוללת את המילה "וציוונו", כגון ברכות קריאת שמע, מותר לאישה לברך אותה. יתירה מכך, ייתכן אפילו שמותר לאישה לברך "שהחיינו" על מצוות מסוימות שהיא מקיימת מרצון, אפילו אם היא לא תברך על המצווה עצמה.

כל אחד מהקשיים האלו עשוי היה להוביל את הרמב"ם לפסוק שאין לברך על מצווה מרצון. ייתכן ויש הבדל מעשי ביניהם: אם מותר לאישה לברך ברכות בתפילה, לדוגמה ברכות ברוך שאמר וישתבח, שאין כוללות את הלשון "וציוונו". מי שסובר שנשים אינן יכולות לברך על דברים שאינן מצוות בהם בגלל שזו ברכה שאינה צריכה, יאמר שנשים לא יכולות לברך אפילו ברכות כאלו. לעומת זאת, מי שסובר שהחשש הוא לשון "וציוונו", יאפשר לנשים לברך ברכות כאלו. בשאלה הזאת נחלקו הפוסקים כשיטת הרמב"ם ובעקבותיו הבית יוסף.^{5 4}

שיטת רבותיו של רש"י

עוד לפני הרמב"ם, בראשית ימי הביניים, החלו חכמי אשכנז הראשונים לדון בנושא זה ולפסוק בו הלכה. אם נשפוט לפי המקורות, הנושא עלה מתוך מקרים בשטח.

שניים ממוריו של רש"י, רבי יצחק הלוי ורבי יצחק ממייניץ,⁶ מתירים לנשים לברך ברכות על מצוות עשה שהזמן גרמן גם כשמקיימות אותן ללא חיוב.

מחזור ויטרי סימן שנט

כן הורה ר' יצחק הלוי שאין מונעים מן הנשים לברך על לולב וסוכה. דהא אמרינן בפרק קמא דקידושין כל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות. לאפוקי דאינן חייבות ואינן צריכות. אבל אם חפיצות להביא עצמם בעול המצוה הרשות בידה. ואין מוחין לה. דלא גרעא ממי שאינו מצווה ועושה. ומאחר דמקיימת מצוה היא אי אפשר בלא ברכה.

ורבינו ישעיה זצ"ל כ' דווקא בלא ברכה שרי להו לנשים לתקוע לעצמן אבל אם ברכו גילו דעתן שלשם חובה הן עושות ואיכא תרת' לאיסורא חדא דעוברות על בל תוסיף ועוד דאיכא ברכה לבטלה.

⁴ שו"ת אור לציון חלק ב פרק ה - הלכות פסוקי דזמרה וקדיש את ג
ג. שאלה. האם נשים יכולות לברך ברכת ברוך שאמר וברכת ישתבח.
תשובה. אף שנשים אינן חייבות בפסוקי דזמרה, מכל מקום רשאות לומר פסוקי דזמרה עם ברכת ברוך שאמר בתחילה וברכת ישתבח לבסוף בשם ומלכות.

שו"ת יביע אומר חלק ח - אורח חיים סימן ח
עכ"פ מדברי האחרונים שהבאנו לעיל, ועל צבאם מרן הב"י (סי' ריט), מוכח להדיא שאף בברכת שבח והודאה שאין בה וצונו יש בה משום איסור ברכה לבטלה... איפוא לדידן בני ספרד דאזלינן בתר הוראות הרמב"ם ומרן, שאין הנשים רשאות לברך ברוך שאמר וישתבח שנתקנו על פסד"ז, וספק בר' להקל.

⁵ בהבאתו את הדיון על נשים בברכת ציצית, הבית יוסף מזכיר רק את החשש מאמירת "וציוונו", אך בדיון על מצוות תקיעת שופר הוא מעלה גם את עניין ברכה שאינה צריכה:

בית יוסף אורח חיים סימן יז

וכתב הרמב"ם יתעטפו בלא ברכה. כן כתב בפרק הנזכר. ומה שכתב והוא הולך לשיטתו שפירש שנשים אין יכולות לברך בדבר שהן פטורות. גם זה בפרק הנזכר... אבל רבינו תם כתב שיכולות לברך אף על פי שהן פטורות. והר"ן בפרק בתרא דר"ה (ט: ד"ה ולענין ברכה וד"ה ומ"מ) ובפרק ב' דסוכה (י. ד"ה ולענין הלכה קי"ל) הסכים לדברי רבינו תם... ולא תימא הואיל ולא נצטוו היאך יאמרו וצונו דכיון שהאנשים נצטוו ואף הן נוטלות שכר שפיר יאמרו וצונו... ע"כ. ולענין הלכה נקטינן כהרמב"ם ז"ל דספק ברכות להקל: והוא הולך לשיטתו שפירש שנשים אין יכולות לברך בדבר שהן פטורות... ולענין הלכה נקטינן כהרמב"ם ז"ל דספק ברכות להקל.

בית יוסף אורח חיים סימן תקפט

והאגור (סי' תתקי) כתב בשם רבינו ישעיה דוקא בלא ברכה שרי להו לנשים לתקוע לעצמן אבל אם בירכו גילו בדעתן שלשם חובה הן עושות חדא דעוברות על בל תוסיף ועוד דאיכא ברכה לבטלה עד כאן לשונוא ומה שכתב שעוברות על בל תוסיף אם מברכות אינו נכון כלל אלא שאין לי להאריך כאן:

⁶ ספר אור זרוע חלק ב - הלכות ראש השנה סימן רסו

ורבי' יצחק בר יהודה היה מתיר לנשים לברך על כל מצוות עשה שהזמן גרמא

רבי יצחק הלוי מתייחס לאשה המקיימת מצווה מרצון כעושה מעשה מצווה. לשיטתו, ממילא "אי אפשר [לקיים מצווה] בלא ברכה". אמירת ברכה וקיום מצווה קשורות זו בזו בקשר הדוק. הוא אינו חושש לברכה לבטלה, או מוטרד משימוש לא מדויק במילה "וציוונו".

שיטת רש"י

בעניין זה, חולק רש"י על רבו:

ספר אור זרוע חלק ב – הלכות ראש השנה סימן רסו

וכתב [ריב"א] בשם רש"י שהיה אוסר [לברך ברכה על קיום מצווה שממנה האישה פטורה].

רש"י אוסר על נשים לברך על עשיית מצוות מרצון. ראוי לציין שרש"י, בדומה לרמב"ם, שמרן בדרך כלל בנוגע לאמירת ברכות במצבים שבהם אין חיוב ברור לברך. גם הוא סובר כי אין לברך על מנהג.⁷

שיטת רבנו תם

רבנו תם, נכדו של רש"י ומראשוני בעלי התוספות, טוען כי יש להתיר לנשים לברך על קיום מצוות מרצון.

קידושין לא ע"א, תוספות ד"ה דלא

מדקדק רבינו תם דנשים מברכות על מצות עשה שהזמן גרמא אף על גב דפטורות לגמרי, דאפילו מדרבנן לא מחייבי ... דאי לאו הכי, היכי שמח רב יוסף והלא מפסיד כל הברכות כולן.

הגמרא שמתייחסת לגדר "אינו מצווה ועושה" (ראו כאן) מספרת שרב יוסף, שהיה עיוור, רצה בתחילה לעשות יום טוב (סעודת מצווה) לרבנן אם יוכיחו לו שההלכה היא שעיוור פטור ממצוות, משום שסבר שקיום מצוות בהתנדבות הוא בעל ערך גדול מקיומן מתוך חיוב. רבנו תם⁸ מסיק מכך שגם אם עיוור פטור ממצוות, יכול הוא לברך על עשייתו, שאם לא כן, לא היה רב יוסף משתוקק לקיים מצוות באופן שלא יאפשר לו לברך עליהן. לכן, הוא הדין שאישה הפטורה ממצוות ומתנדבת לקיימן מרצונה יכולה לברך.⁹

הרבה פוסקים אחרים, כולל הרשב"א, מסכימים עם דעה זו.¹⁰

רבנו תם בעצמו מציין את היחס בין גישתו בעניין הנידון לבין שיטתו הכללית בנושא ברכות. בשונה מהרמב"ם, רבנו תם פוסק שאיסור ברכה שאינה צריכה הוא איסור דרבנן.¹¹

ראש השנה לג ע"א, תוספות ד"ה הא

⁷ רש"י סוכה מד:

מנהג נביאים היא... הלכך אינה צריכה ברכה.

⁸ רבי יצחק בר יהודה, אחד מרבתי של רש"י, צפה את המחלוקת הזו, ודבריו מובאים במושב זקנים על התורה ויקרא כ"ג, כד, ניתן למצוא כאן.

⁹ התוספות שם מציגים עמדת נגד המהדהדת בדבריהם של ראשונים אחרים כגון הרמב"ן: עיוור עשוי להיות מחויב מדרבנן במצוות אשר הוא פטור מהן מדאורייתא. מדרבנן, רב יוסף היה יכול לברך גם על קיום מצוות מרצון שהוא פטור מהן מדאורייתא.

¹⁰ שו"ת הרשב"א חלק א סימן קכג

והסכמתי כדברי מי שאומר שאם רצו עושות כל מצות עשה ומברכות.

¹¹ המשנה ברורה סיכם את מערך הדעות ומדגיש כי נשיאת שם שמים לבטלה איננה נכללת בתוך המסגרת של אמירת ברכה למי שאינו מחויב במצווה.

משנה ברורה סימן רטו ס"ק כ

כנשבע לשוא - הוא לשון הרמב"ם ומקורו ממה דאיתא בגמרא כל המברך ברכה שא"צ עובר משום לא תשא את שם וגו'. ומ"מ דעת כמה ראשונים דעיקר האיסור הוא מדרבנן, כיון שהוא מזכירו בברכה דרך שבח והודאה, וקרא אסמכתא בעלמא. אבל אם הוא מזכירו להשם ח"ו לבטלה בלא ברכה לכו"ע יש בו איסור תורה שהוא עובר על מ"ע דאת ה' אלהיך תירא שהיא אזהרה למוציא שם שמים לבטלה כדאיתא בתמורה [דף ד'] כי זהו מכלל היראה שלא להזכיר שמו הגדול כ"א בדרך שבח והודאה מה שמחויב אבל לא לבטלה.

דמברך ברכה שאינה צריכה וקעבר משום בל תשא ליכא [אין], דהיא דרשה דרבנן

אם כן, גורמים אחרים, כגון "נחת רוח לנשים", יכולים להתגבר על החשש מברכה שאינה צריכה ביתר קלות. בנוסף, רבנו תם בדרך כלל מתיר אמירת ברכות על מנהגים, למשל הלל בראש חודש.¹² לדעתו מנהגים יכולים להשתלב במערכת ההלכתית באופן מלא עד כדי כך שהם זוכים לברכות המצוות.¹³ מכך מסיק המרדכי כי ניתן להשליך דין זה אף על קיום מצוות מרצון של נשים, שכן יש לזה תוקף של מנהג.¹⁴

כיצד נוכל להצדיק את אמירת "וציוונו" על ידי אישה הפטורה מהמצווה?

רבנו תם לא מבאר כיצד יכולה אישה לברך "וציוונו" על מצווה שבה לא צוותה.¹⁵ הר"ן, לעומת זאת, מתייחס לשאלה זו ומביא הסבר לשיטת רבנו תם. הר"ן מסביר כי פעולת האישה מקבלת משמעות מתוך היות המצווה מצווה באופן כללי. אין כאן חשש לנשיאת שם שמיים לשווא מכיוון שזו תבנית ברכה מנוסחת הקיימת עבור כולם.

ר"ן על הרי"ף ראש השנה ט"ב

למי שאינו מצווה ועושה נמי יש לו שכר הלכך בכלל מצוה הן דמברכות ולא נימא הואיל ולא נצטוו היאך יאמרו וצונו... דלא קשיא דכיון שהאנשים נצטוו ואף הן נוטלות שכר שפיר יאמרו וצונו:

המילה "וציוונו" נאמרת בלשון רבים, ובברכה היא מתייחסת לכלל העם היהודי. אישה יכולה לברך מבלי חשש לחוסר דיוק בדבריה, מאחר שהיא חלק מהעם היהודי.

נשים "אף הן נוטלות שכר" על קיום מצוות מרצון, והר"ן מסיק מכאן שהאישה "בכלל מצוה". אפילו אם היא אינה מצווה באופן אישי, היא מקיימת מצווה כחלק מקהילת המצווים, ופועלת בהקשר של ציווי על חבריה.¹⁶

הלכה למעשה

הרמ"א מתיר לנשים באופן גורף לברך על מצוות עשה שהזמן גרמן:

שולחן ערוך, אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפט הגה:

והמנהג שהנשים מברכות על מצות עשה שהזמן גרמא.

רוב הפסיקות האשכנזיות הולכות לפי הרמ"א¹⁷ ומתירות לנשים לברך.¹⁸

¹² רבנו תם מציג כמה הוכחות לכך שניתן לומר ברכת המצוות על מנהג, והמרדכי מתייחס לשיטת רבנו תם בקיום מצוות מרצון של נשים כאל מנהג

סוכה מד: תוס' ד"ה כאן

ור"ת [ורבינו תם] אומר דאין ראייה מערבה להלל דערבה אינה אלא טלטול וכיון דלאו תקנתא היא אלא מנהגא לא חשיבא למיקבע לה ברכה אבל קריאת ההלל לא גרע מקורא בתורה ודכוותיה אשכחן דמברכין אשני ימים טובים של גליות ואינו אלא מנהג בעלמא.

¹³ שו"ת יביע אומר חלק א – אורח חיים סימן לט

(ז) ומריש הוה אמינא דהאי מילתא תליא בפלוגתא אחרית. אם איסור ברכה שאינה צריכה הוויא מה"ת [מן]

התורה].... (ט) ולכאורה יש לומר דהאי פלוגתא תליא במחלוקת רש"י ור"ת (סוכה (מד:), אי מברכים אמנהגא או לא

¹⁴ מרדכי מסכת שבת פרק במה מדליקין [רמז רפן]

וכן פי' [פירוש] רבינו תם [רמז רפן] דנשים מברכות על מ"ע [מצות עשה] שהזמן גרמא משום דנהגו לעשותן ולקיימן ¹⁵ אמנם לאור פסיקת רבנו תם לגבי ברכה על מנהג, ניתן לטעון כי נשים מקבלות על עצמן את המצווה מתוקף של מנהג.

¹⁶ היגיון זה מקביל להיגיון שבאמצעותו הרמב"ן מסביר מדוע קיום מצווה מרצון אינו מעשה כסילות (ראו היתר לקיום מצוות מרצון).

¹⁷ מקרה יוצא מן הכלל הראוי לציון נמצא בדברי יציב סימן ה', אשר מספר כי סבו, הדברי-חיים, האדמו"ר הראשון מצאנז, התנגד אפילו לקיום מצוות מרצון על ידי נשים. ניתן למצוא כאן.

¹⁸ מכיוון שההיגיון בלהתיר ברכה מבוסס על החשיבות שבקיום מצווה מרצון, המגן-אברהם מציע כי ייתכן שהרמ"א לא ירחיב את ההיתר לברכות כגון ההבדלה, אשר נאמרות באופן עצמאי ולא כהקדמה למעשה מצווה. נדון בדעה זו בהרחבה בהקשר של הבדלה וקידוש לבנה.

מגן אברהם סימן רצו:

מנגד, השולחן ערוך הולך בעקבות הרמב"ם – מתיר לנשים את קיום המצווה, אך אוסר לברך עליה. לדוגמה, בנוגע לתקיעת שופר הוא כותב:

שולחן ערוך, אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפט סעיף ו

אף על פי שנשים פטורות, יכולות לתקוע... אבל אין מברכות ולא יברכו להן.

על אף פסיקת השו"ע, חלק מגדולי פוסקי הספרדים, ביניהם החיד"א והבן איש חי,¹⁹ מתירים לנשים לברך על מצוות עשה שהזמן גרמן, לפחות על אלו שמקובל לקיימן (כמו תקיעת שופר).

בתחילה הביע החיד"א מורת רוח מאמירת הברכה. אולם לאחר שראה את דברי רבי יעקב ממרויש, בעל 'שו"ת מן השמים', המתיר לנשים לברך על נטילת לולב ושמיעת שופר, חזר בו.²⁰ כדרכו בתשובותיו, רבי יעקב ממרויש טוען כי הסתייע בכתיבת דבריו בהתגלות אלוקית.

שו"ת יוסף אומץ, סימן פב

מעט שראיתי מה שהשיבו מן השמים לרבינו יעקב ממרויש"ש כמו שכתבתי בברכי יוסף, נהגתי לומר לנשים שיברכו על הלולב וכמנהג קדום שהיו נוהגות הנשים בעיר הקודש. גם שמר"ן ז"ל [השולחן ערוך] פסק שלא יברכו, נראה אילו שלטו עיניו הקדושות בתשובת רבינו יעקב ממרויש"ש... ודאי כך היה פוסק ומנהיג. ובכי הא לא שייך "לא בשמים היא" דכיון דיש הרבה גדולים בפוסקים דסבירא להו דיברכו אהניא לן לפסוק כמותן דאית לן סיעתא דשמיא.

בהתחלה, החיד"א היה מוכן לגנות ברכות נשים על קיום מצוות מרצון וסבר שזהו חידוש מוטעה. התנגדותו הפכה לתמיכה, לפחות במקרים של שופר ולולב, בשל שילוב של מנהג מקובל, שו"ת שנכתב בהשראה אלוקית, ודעותיהם של ראשונים חשובים שהתירו לנשים לברך.

בניגוד מוחלט לכך, הרב עובדיה יוסף בהתאם לתפיסתו ההלכתית הרווחת כי כל עדות הספרדים צריכות לקבל על עצמן את הוראות השולחן ערוך, התנגד נחרצות למנהג מקצת קהילות הספרדים שנשים מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמן שמהן הן פטורות. הרב עובדיה קרא לשינוי המנהג, כך שכל הנשים הספרדיות ילכו בעקבות השולחן ערוך:

שו"ת יביע אומר, חלק ה או"ח סימן מג

הרי לא באנו להורות הלכה לנשים האשכנזיות לעשות היפך הוראת הרמ"א... אלא באנו להורות לנשים הספרדיות (שלפי עדות זקני חכמי דורו של החיד"א נהגו כן בבלי דעת) לחזור להוראת הרמב"ם ומרן, שלא לברך ברכות לבטלה...

הרב עובדיה מרחיב את פסיקתו אפילו לגבי ברכות הנאמרות בתפילה אשר לא כוללות את המילה "וציוונו", מכיוון שהבעיה העיקרית בעיניו היא ברכה שאינה צריכה. אמנם, כפי שכתבנו לעיל, מי שסובר שהחשש הוא מאמירת "וציוונו" ולא מברכה שאינה צריכה עשוי להגיע למסקנה שונה.

הרב חיים דוד הלוי (לשעבר הרב הראשי הספרדי של תל אביב), בן זמנו של הרב עובדיה, פוסק בצורה מתונה יותר:

מקור חיים לבנות ישראל, מבוא, עמ' 15

ואפשר דדעת רמ"א במצוה שיש בה עשיה רשאין לעשות ולברך אבל בדבר שאין בה אלא הברכה כגון כאן אין רשאות.

¹⁹ שו"ת רב פעלים חלק א – סוד ישרים סימן יב: שהנשים יכולים ליטול ולברך כסברת ר"ת.

למסקנא דדינא: מקום שנהגו הנשים לברך על מצות עשה שהזמן גרמא יש להורות להן שימשיכו לברך, ובמקום שאין מנהג ברור, רצוי להורות לשואלות שלא יברכו, אך אין למחות כלל בנשים המברכות, או בידי מי שמורה להן לברך.

מתוך חשש לגישת השולחן ערוך ולמנהג הרווח, הרב חיים דוד הלוי כותב כי לאישה אשר מנהג משפחתה לגבי ברכות אינו ברור, "רצוי" להורות שלא תברך, אך מוסיף שיש מקום להתיר לכלל הנשים לברך, ואין למחות בברכה של אישה שכן מברכת.

איך ניתן לחבר בין הדיון ההלכתי למישור המעשי?

כאשר אישה מקיימת מצוות עשה שהזמן גרמה שהיא פטורה ממנה, הדבר צריך להיעשות מתוך זהירות וכוונה, בהתאם לדעות הסוברות כי המעשה הוא קיום מצווה.

נשים שאינן מברכות יכולות לשקול לברך בלי שם ומלכות. המוקד נשאר עדיין במעשה המצווה, שעשוי להיחשב כקיום מצווה.

נשים המברכות על מצוות אלו צריכות לזכור את המטרות השונות של ברכת המצוות: לתת שבח לקב"ה, ולהכין את עצמנו לקיום המצווה כראוי.

בעת אמירת "וציונו" על האישה לזכור שהיא חלק מהעם היהודי המקודש על ידי מצוות ה', וכי משמעות מעשה המצווה נובעת מתוך היותה ציווי אלוקי, אף שהיא פטורה ממנו באופן אישי. בנוסף, היא יכולה לחשוב על אמירתו של הרב אליעזר וולדנברג:

שו"ת ציץ אליעזר חלק ט סימן ב

...ואשריהן בנות ישראל כשירות הן שמחזרין אחר המצוות לקבל עליהן לקיימן ומברכות לד' על כך כפי מה שהרשום, ומודים לו בברכת שהחיינו וקיימנו.

להרחבה

פרופ' תא שמע, הלכה מנהג ומציאות באשכנז, הוצאת מגנס י-ם תשנ"ו. מעמד הנשים המתנדבות עמ' 262-279